

JÓKAI ÉS DEBRECZEN.

(Első közlemény.)

I.

Magyarországnak alig van egy szegelete, a hova Jókait el ne röpítette volna képzeletének fürge paripája s a honnan virágot ne szedett volna sokszínű költészetének gazdag koszorújába. Soha a mi hazánkat tájképeiben, szólásaiban, tipikus jellemeiben, adomáiban és történetében oly egyetemes gazdagsággal meg nem dicsőítette senki, mint Jókai. Már csak ezért is édes mindnyájunké. Az ő regényköltészetéből meg lehetne szerkeszteni Magyarország költői földrajzát, mondavilágát, néprajzát, sőt nyelvjárását is.

Debreczent és hazánk néhány nagy városát szorosabb lánczok is kapcsolják Jókaihoz a költői érdekeltségen kívül. Komáromban, Pozsonyban, Pápán, Budapesten, Debreczenben, Arad táján, a Balaton mellett és a Bükkység alján játszódtak le életének legnevezetesebb mozzanatai.

Debreczenbe az 1849-iki forradalom vihara veti. A szerencsétlen moori csata után a Budapestről menekülő kormánynyal sodródik Debreczenbe. 1849 januárjának első napjait élük. Farkasordító hidegben, gyékényes fakószekéren teszi meg »nászútját« feleségével, keresztül a határtalan alföldi rónaságon. Pálffy Albert kölcsönadott száz pengője az utiköltség. Debreczenbe érve, Nagy-péterfia-utczán kap szállást Dudás nevű szűrszabónál, a ki havi húsz forintért ad ki egy szobát kettőjüknek. A derék czivisek tudták, hogy minden szerencsétlenségben van valami szerencse. Tömérdek menekülő lepte meg a várost; a szemes polgárság jó hasznot húzott belőle.

A debreczeni első napok igen nyomorúságosak lehettek. Jókai maga vásárolgatott be a piacon; felesége, Laborfalvi Róza, a maga szép kezével főzögette az ebédet. Farkas János kormánytanácsos fizető vendégül szegődött hozzájuk. Volt hát keresetforrás is! Maga Jókai Nyáry Pál belügyminiszteri hivatalába járt be: a mi irni való volt: ő végezte. Nyáry Pál csakhamar beviszi a hivatalos *Közlöny* szerkesztőjének, Gyurmán Adolf mellé, a kire nem lehetett bízni a

politikai cikkek írását. Havi 150 forint a Jókai fizetése. A *Közlöny*-be irt cikkei hamarosan föltűnést keltének, mert akkor nem valami népszerű eszméket próbál népszerűsíteni: »A mostani hadviselés nem forradalom, hanem csak szabadságharcz; a nemzet nem az uralkodó, hanem csak a reakció ellen küzd.« Nem tetszik ez a hang a többségnek; különösen nem Pálffy Albertnek, a radikális *Márctzius tizenötödike* szerkesztőjének. Rögtön visszakéri Jókaitól a Pesten kölcsön adott száz pengőjét és támadja Nyáryékat. Jókainak veszett nevét költik: hogy minden áron ki akar békülni a dinasztia-
val! Országgyűlésig hatalmasodik a dolog; Kossuthot kérdőre vonják érte s a kormányzó elhidegül Jókaitól. Korlátozni kezdik szerkesztői szabadságát; ez sérti az önérzetét s lemond a *Közlöny* szerkesztéséről. Nyáry Pál megint nem hagyja nyomorúságában: kifizeteti Laborfalvi Rózának színművészi díját, a mit Pesten meg nem kaphatott.

Jókai most új fába vágja fejszéjét. 1849 február 22-én megindítja a debreczeni *Esti Lapok*-at, részint Nyáry Pálék védelmére, részint a tisztultabb fölfogás diadalra juttatására. Kiadója, Csáthy Lajos, ezer példányban nyomatja a kapós ujságot. Mindennap megjelenik az esti órákban. Eleinte Jókai maga írja az egészet. Eleven, humoros, gúnyos szelleme hamarosan állandó közönséget és munkatársakat teremt. Költeményeket Szász Károly és Vajda János írnak bele.

Mindjárt az első számokban erősen védekezik Jókai a *Márctzius tizenötödike* gyanúsításai ellen, mintha t. i. a dinasztiaval értene egyet. Mert Pálffy Alberték éppen 1849 márczius idusán kikiáltották hazaárulónak. Jókai cserébe Madarász László rendőrimiszttert kezdi ki, rákenve — nem is méltatlanul — a Zichy család kincseinek elrablását. Madarász bosszúból olyan törvényjavaslatot visz erőre, a melylyel a hazaárulás gyanujába keveredett Jókait azidőben igen könnyen eltehetné volna láb alól. Csakhogy Madarászt eléri végzete: a Zichy-féle kincsek elorzását hivatalosan rábizonyítják. Madarász kimenekül Amerikába, Jókai győz.

Az *Esti Lapok* pedig futja tovább eleven pályáját. *Táncsics* Mihály röpiratát is kigúnyolja egyik cikkében, a melynek »kend« minden harmadik szava. Április 14-ének Habsburgokat döntő diadalát így köszönti: »Jegyezze föl a história e napot, mert a magyar nép jövő élete e naptól fogja számítani új esztendejét.« (44. szám.) Április 13-án Jókainé Laborfalvi Róza föllép Hugó Károlynak *Bankár és báró* című szomorújátékában, a sebesült honvédek javára. Május 10-iki számában pedig a fiatal *Reményi* Edének Debreczenbe jöttét jelzi az *Esti Lapok*. Május 13-án tartja hangversenyét, amelynek keretében *Vas Gereben* is szerepel »humoristcái felolvasással«. Tehát: inter arma non silent Musae — homokos Debreczenben! Május 14-ét nevezetes napul jegyzi föl: ekkor esküszik meg az alkotmányra Kossuth Lajos minisztereivel együtt a nagy templomban. Május 22-iki számában nagy betűkkel hirdeti

Budavárának bevételét. Ettől kezdve Jókai republikánus. Humorosan, de sok igazsággal jegyzi fel később maga: »Hogy a túlvérmes, nagyravágyó Kossuth valahogy meg ne tehesse magát Magyarország királyának: a higgadtvérű hazafiaknak ki kellett kiáltani a reszpublikát.«

1849 május végén a Debreczenben feloszlott országgyűlés Pestre költözik, mert magyar hadak szállták meg a fővárost. Jókai is elbúcsúzik május 31-én kedves városától. Ezt írja: »Debreczen s e józan légkör kelle, hogy a legnehezebb idők, a forradalom közepette a higgadtabb szó, a szelidebb hangok erőre kapjanak, hogy elnyomassék a gyom, mely a főváros izgatottságában nyakunkra kezd nőni... Debreczenbe jöttünk. Honosnak érezők magunkat saját vérünk közt, mely a szívben melegen dobog a hazáért, mint mindenütt, hol magyar van; mely annyi táborban, az alföldön, a leghíresebb zászlóaljokban kimutatá: mi Debreczen népe a csatákban; de itthon, háztűzénél rendet s nyugalmat akar; karja itt mindenkor kész: nem az izgatók számára, de a zavarok megsemmisítésére. Debreczen népe — a világnak legépebb, legjózanabb népe! Így ismertük mi az isteni czivis-népet s úgy találtuk, mint ismer-tük.« (E. L. 83. szám.)

Ezzel a túlzó dicsérettel mond búcsút Debreczennek. Az *Esti Lapok* új első száma már Pesten jelenik meg június 4-én. A Debreczenben töltött öt hónap alatt rajzolódtak lelkébe a szárazföldi hidas városnak görbe utczái, nagy temploma, Rákóczi-harangja, deákrajokat bocsátó kollégiuma, gyönyörű nagyerdője, pókhasú tokás czivisei, hatalmas méretű kofaasszonyai, gubás talyigásai, hamis deákjai, tudós tanárai, — a kiket az 1850-es évektől félszázadon át olyan sokszor s olyan kedves humorral mutat be regényeinek, novelláinak tarka seregében.

1865-ig nem is látja Debreczent. 1865 októberében nyílik meg a városi kőszínház. Megnyitására Jókai ír prólogust, Laborfalvi Róza szavalja el:

Te anyanyelvünk tiszta őrhelye,
Magyarnak épült ősi Debreczen!
Ments-vára féltett szellemkincseinknek!
Sok századon át, amig nemzetünk
Létért ontotta vérét, — egyedül
Te őrizéd a magyar Helikont!

— — — — —
Pedig nem voltak sziklasánczaid,
Erőd a szellem volt, a tudomány,
Ez véde téged és Te védted ezt.

— — — — —
Te szülted a tudóst, ki felvilágolt,
Te szülted a hit buzgó pásztorát,
S a költőt, kinek lángja most is ég.

Katona *Bánk bán*-jával nyitották meg az évet. Gertrudis királynét Laborfalvi Róza játszotta. Debreczen lelkes közönsége aranykoszorúval tisztelte meg kedves művésznőjét.

1882-ben újra elszáll Jókai Debreczenbe. Az akkortájt alakult Petőfi-Társaságot vezeti vándorgyűlésekre, mint a Társaság elnöke. Május 6-án, d. u. 3 órakor érkezik meg Szana Tamás, Komócsy József, Reviczky Gyula, Bartók Lajos, Várady Antal és a többiek társaságában. Az egész város ott hullámszik a pályaudvarnál. Rengeteg virágcsokrot adnak neki. (»Ez visz engemet, nem én ezt.«) A polgármester üdvözlő beszédére kedves példázattal válaszol: úgy érzi magát, — mondja — mint az egyszeri kálvinista esperes, a kit ad audiendum verbum felhívtak Bécsbe; a legfényesebb fogadóba szállt; etették-itatták, selyem ágyban hálatták. A jámbor lélek aztán, mikor búcsúzóban fizetni akar, nem talál elegendő pénzt bugyellárisában, ijedten nyújtja át a fogadónak mindenestül: »egyebet nem adhatok.« Ő sem adhat — mondja — a kitüntető fogadásért mást, mint szívét, mindenestül. Alkonyatkor a nagyerdőre kocsikáznak ki; ott mulatnak cigányzene mellett estig. Este nyolcz órakor fáklyásmenet indul az írók tiszteletére, Jókai üdvözlésére. A kollégium széniora köszönti a deákság nevében. Jókai nagyon szép válaszában azt festi: mi háta költő?¹

Ez esik szombaton. Másnap, vasárnap d. e. 10 órakor felolvasó ülés a színházban. Szana Tamás megnyitója után Komócsy József költeményt, Vértesy Arnold elbeszélést, Szász Gerő költeményeket, Bartók Lajos dalokat, gróf Teleky Sándor emlékezést, Várady Antal költeményt olvas fel. Utolsó számúl Jókai adja elő *Drága fütyty* című humoros epizodját. Hétfőn (május 8.) d. e. a Petőfi 1843—44. téli lakását, a Petőfi-téri házat megjelölő emléktáblát lepezik le, néhány ember jelenlétében. Jókai meglátogatja a kollégiumot. A híres debreczeni kántus felcsábítja az énekterembe; végighallgatja a deákok harmoniás énekét és megdicséri fiatal mesteröket, a cantus praesest. (Hányszor énekelte ő regényeiben ezeket a jótorkú debreczeni fiúkat!) A nagykönyvtárban néhány markos deák megforgatja tiszteletére a gerundiumot. (Hányszor elemlegeti ezeket is!) Azután kirándúlnak a Pallagra. A kertészkedő Jókai neki áll a 46-ik parcellának és kapálja egy darabig. A gazdászok megdicsérik érte. — Hétfőn este utazik el. Mikor meglátja a pályaudvaron lelkendező népet, azt mondja: »Talán bizony az volna a legjobb, ha ide költöznek lakni.« Nagyon szerette Debreczent. Ekkor is, más ízben is, Könyves Tóth Mihályhoz szállt. Mindig magasztalta a rabságot szenvedett híres prédikátor szabadságát, háborítlan »reszpublikáját«. Lehet, róla mintázta egyik-másik puritán pap-alakját.

1884-ben járja Laborfalvi Róza országos búcsúkörútját. Jókai kíséri leányával, Rózával Debreczenbe is. Mig a nagy asszony az

¹ *Debreczeni Ellenőr* 1882. május 8. számában.

Arany Bika díszszobájában alussza déli álmát, a gyermeklelkű költő a debreczeni czivis-gyermekekkel áll szóba. Este Shakespeare *Coriolanus*-át játszik a színházban; Laborfalvi Róza Volumnia szerepében búcsúzik a debreczeni közönségtől. A tágas színpad alig győzi befogadni az aranykoszorúval tisztelgő küldöttséget. Fehér asztalok mellett pedig együtt ünneplik a művésznőt a költővel.

1887 táján megint bevetődik Jókai Debreczenbe. Most a Hortobágyot tengelyezi keresztül-kasul a városi tanács jóvoltából.¹ Az 1890-ben kiadott *Napraforgók* című elbeszélés-gyűjteményébe vette föl ennek az utazásának kedves leírását. (*A Hortobágy.*) A város festeni való ötös fogatán indul a délibábos rónaságnak. Magyarázóul doktor Deli Mátyás állatorvos szegődik mellé, a ki valamikor reverendás barát volt, most »apja« minden pusztákfiának. Tőle tanulja meg Jókai, hogy a juhász sohasem mond igazat; a kondás megmondja az igazat, de goromba és rútul káromkodik; a csikós makacs és nem engedi magát kikérdeztetni; a gulyás becsülettudó, kevés beszédű: de a mit mond, az helyén van. — Itt mutatja meg Pákozdi és Pecze csikóslegény: hogy kell kikanyarítani pányvával szabad ménesből a szilaj csikót. Itt látja Jókai a tündér, de hazug délibábot, a melynek legszebbik leírását ebben az utirajzában találjuk. Itt figyeli meg a hajnalperczenést, a nap támadását ötvenkétezer holdnyi pusztán. Itt bámul el Pákozdi csikóslegény adott szaván, a ki megfogadta, hogy húszt álló esztendeig nem iszik bort — és nem ivott, még a Jókai kedvéért sem. Itt ismérték meg Fülöp János urammal, a számadó gulyással, a ki gyönyörű épen visszamaradt példája a hazátfogaló magyarságnak; harmincz kötetből álló pusztai könyvtára van, ismeri a magyar költőket, felköszönti Jókait. Itt lesi el egy öreg juhász szájából a pusztai költészetének ilyen nótáit:

1. Mikor a juhász bort iszik:
Szölke számár szomorkodik.
Ne szomorkodj szölke számár,
Majd elme gyünk a nyáj után. | Hat jó kutyám farkas nyomán,
Két bojtárom két oldalán,
Magam megyek a derakán,
Szölke számár a hátulján. |
|---|---|

Vagy a másik:

2. Két hete már, ha nem három,
Mindig a gazdámat várom.
A hol jön már számárháton,
Mifelénk tart, a hogy látom. | Jó napot édes bojtárom!
Van-e hiba? van-e károm?
Nincsen hiba, de nem is lesz,
Míg ez a nyáj kezemen lesz. |
|--|---|

¹ Már egyszer, a forradalom leverése után, járt Jókai a Hortobágyon, menekülésekor. Megírja ezt az *Egy bujdosó naplójá*-ban.

Azután:

3. Esteledik, alkonyodik,	Egyik iszik a Kadarcsba,
Gulya, ménes takarodik.	A másik a Hortobágyba,
A számadó káromkodik,	A harmadik a Megyesbe —
Három bojtárja bort iszik.	Hej keringős teremtette!

Van a betyáreléteből is:

Vizen, sáron az állásom,
Még ott sincsen maradásom.
Ha szaladok, megkergetnek,
Ha megállok, megdöngetnek.

Magasztalják a csikós derekas termetét; erre mondja a hortobágyi csárdásgazda: »Abbizony, mer ez még döghúson nevedett fel! De a mióta a kaormány betiltotta az esett marhát, azóta a fiatalság mind elaljasodik.« Itt említi meg Jókai, hogy a hortobágyi pusztá felbarázdálva nem hozna annyi jövedelmet, mint baromtenyésztésével. Mert — a hogy a gazda mondja: »Két úristen kék ide: az egyik, a ki öntözze a pusztát, a másik a ki felszárítsa.« Itt beszéli el Jókainak egyik debreczeni barátja két csikós párviadalát, akik lóháton, segédek szemeláltára, bunkós bottal verekedtek meg becsületkérdés miatt; az egyik összetörve maradt a gyeppen. Ime! rábukkantunk a *Sárga rózsá* forrására. Csakugyan, ennek a gyönyörű pusztai regénynek itt látja minden alakját, itt szedi minden színét, napját, levegőjét, délibábját, nyelvének minden virágát Jókai, ezen az emlékezetes hortobágyi útján. Ennek az útleírásának nagyon sok szép rajzát szószerint átviszi a *Sárga rózsá* megfelelő helyére. (Délibáb, hajnalpercenés, karámok, ébredő gulya leírása.)

Többször nem is látja Debreczen Jókait.

1894-ben, mikor ötven éves irói jubileumát ünnepelte az ország, ígérette a Csokonai Körnek, hogy meglátogatja Debreczent. De Mohamed nem jött a hegyhez, tehát a hegynek kellett Mohamedhez mennie. A Csokonai Kör küldöttsége tisztelgett az ősz költőnél.

Néhány hónappal a halála előtt mégis fölkeresi Debreczent, legalább levélben. Feleségének, Nagy Bellának akar debreczeni nemesasszonyi főköttöt csináltatni a nizzai bála. Széll Farkashoz folyamodik, hogy megmentse Franciaország előtt a magyar becsületet. Széll Farkas a Jókai rajza nyomán el is készítteti a híres debreczeni főköttöt, csakhogy — óh balsors! — a főköttő bejárja először Olaszországot, azután fordúl Franciaországba. El is késik magyarosan; a nizzai bált február 9-én tartották, a főköttő pontosan megérkezett 15-ére. Hanem azért a Jókainé magyar jelmeze teljes elismerést vívott ki; — írja Jókai — az utolsó napon ott készült magyar fejkötővel kiegészítve.

Még két izben emeli Debreczen szavát és szívet a nagy regényíróhoz. Az egyik eset: Váradai Károly képviselő támadása Jókai ellen. T. i. 1901-ben fejeződik be az *Osztrák-magyar monarchia írásban és képben* című vállalat, melynek Jókai volt a szerkesztője. Arról volt szó, hogy a mű befejezése után is kapja az évi 8000 korona szerkesztői fizetést. Ez ellen kelt ki az említett képviselő. A megtámadott költőnek a Csokonai Kör együttérzését és soha nem múló szeretetét fejezte ki. A másik alkalom még szomorúbb; ez már a »Götterdämmerung«, a Petőfiék csapatjából fennmaradt utolsó herosznak földi elmúlása. Jókai temetésén Debreczen városa és a Csokonai Kör együtt tette le koszorúját az új Magyarországnak legnépszerűbb írójának a sirhalmára . . .

II.

Jókai szerette Debreczent, nemcsak az ember szeretetével, hanem a költő szerelmével. Már az *Esti Lapok*-ban magasztalja ép lelkét, józan gondolkozását. Az osztrák-magyar monarchia leírásában magára vállalja Debreczennek és népének jellemzését. »Nemcsak a magyar Alföldnek, de az összes magyar népfajnak egyik legnevezetesebb városa Debreczen.« (O. M. M. VII. 281.) 1849-ben szereti meg ezt a várost. Akkor úgy érzi, hogy az ország szíve nem a rohamosan fejlődő, de rohamosan nemzetköziesedő Pest, hanem a higgadt lépést tartó, de magyar voltát vasas marokkal védő Debreczen. Ő maga írja: »Együtt találjuk Debreczenben a peregrinust, a ponyvaírórt és az akadémia tagját; a nagykereskedőt és a kupeczet; a magyar társadalomnak a magasságát és mélységét, de a mely minden ízében magyar és önmagától termett.« (VII. 311.) Gyönyörű emléket állít az öreg kollégiumnak, a melyből századokon át »a magyar tudósok egész phalanxa került ki«, köztük *Hatvani* István, a kit ő nevez el *magyar Faust*-nak, a kit sokszor elemleget, mert a róla támadt mondanakör az egyetlen kálvinista eredetű ördögerege. Még a kertészkedő Jókai is megtalálja a neki érdekes historicumot Debreczen történetében; ugyanis »a krónikák följegyzése szerint az első nemes gyümölcsfák oltóágait a külföldi akadémiákon járt tanárjelölt diákok hozták haza Debreczenbe«. (O. M. M. VII. 310.) A debreczeni híres cigányt Bokát is hányszor elemlegeti, múlt dicsőségen való merengésében!

Tizenöt kisebb-nagyobb munkájában szöveget debreczeni tárgyat, szerepeltet debreczeni embereket. Humora gazdagon buzog ezekben a műveiben, a melyeket négy csoportba oszthatunk: I. A nemzeti történetbe belejátszó: *Fráter György, A debreczeni kastély, A mennyei parittyakövek, A strucczmadár, Egetvivő asszonyszív, A legvitézebb huszár*. II. Debreczen társadalmára vonatkozó: *Debreczeni krónikák, A gyűjtogató, Két mennyegző,*

Mégsem lesz belőle tekintetes asszony. III. A kollégiumi életet, diákságot festők: *A magyar Faust, A debreczeni lunátikus, A kis királyok, És mégis mozog a föld.* IV. A pusztai élet leggyönyörűbb rajza: *A sárga rózsá.*

*

Fráter György című regénye már azért is nevezetes, mert Jókai gyöngye történeti költészetének a legkomolyabb termése. *Rab Rábyt* kivéve, talán egyetlen munkájára sem fordít nagyobb gondot kortjellemzés tekintetében, mint erre. Tömérdek nyers anyagot olvaszt fel lobogó képzeletének mindent más-más fénybe borító tűzében. A ki ismeri a mohácsi vész után Magyarországra borult gyászorszakot: elbámul azon az aprólékos készsége, a melylyel a nem történettudós író megfesti Martinuzzi csodás, máig is sok pontjában nem értett pályáját, e fényes képnek még színesebb keretét.

De hogy jön Debreczen a Fráter György életébe? A Török Bálint révén. Zápolya János Török Bálintot teszi Laszko Jeromos után Debreczen urává. Mikorra Bálint úr Debreczenbe vetődik, már akkorra Sike Péter bíró uramék átengedik az elfajult debreczeni barátok Szent András kolostorát az új hit apostolainak. A katolikus Török Bálint ellátogat az új hitvallók gyülekezetébe. Hallja Bálint pap tanítását: »Adjátok meg Istennek, a mi Istené és a császárnak, a mi a császáré.« Tetszik neki. Hallja a »Hiszek-eget: szószerint a katolikus Credo magyar mása! Tetszik neki. Hallja a magasztosan zengő zsoltárokat: Tebened bízunk eleitől fogva, A Sionnak hegyén Uristen, — tetszik neki. Fölkeresi azután a katolikus plébánost is. Ez az askéta ridegen vagdal vissza szavára, nem ismeri el Zápolyát királynak, mert eretnek. Bezáratta és ki sem nyitatta az Úr házát, mert Debreczen népe is eltért az igaz Istentől. Nyakas Török Bálint fellobban; Fráter György parancsolatai még jobban építik mérgét, kapja magát: papi átok ellenére kinyitatta a templomot s átadja azt Bálint papnak és hiveinek. Maga is leveti a régi embert és felölti az újat.

A reformáció hatalmát példázza ebben Jókai. Az egész regény alap gondolata: »a régi magyar nemzetnek egy új magyar nemzettel kicserélése« — itt, Debreczen történetében, tömörítve jut diadalra. Ez a kép: egy egész ország átújulásának kicsiben adott képe. Török Bálint fölveszi az urvacsoráját Kálvin szerint; jelenti királyának, hogy Debreczenben minden rendjén van. Kétszáz huszárját és hármóniában éneklő diákjait bemutatja urának. Martinuzzi haragszik, a király is odavan, de Török Bálinttól tartanak. »Így történhetett meg, — mondja Jókai — hogy a legkatolikusabb király s a legerélyesebb püspök és miniszter szemeláltára, úgyszólván a szárnyaik védelme alatt megalakúlhatott a magyar Alföldön a »kálvinista Róma«.

A református énekek sajátosságos, zord fenségét itt emeli ki Jókai a katolikus lágy dallamokkal szemben. »Gyönyörűek a katolikusok zsolozsmái, azok az áhitatkeltő lágy olasz melódiák a Beata Virgoról, az Agnus Deiről, a dicsőült szentekről, angyali hangok harmoniájával vegyülve, közbe a csengettyűk szólnak, oboék, hegedűk zengedeznek! De a kálvinista zsoltár dallama egy riadó, egy harczi ének, Clemens Marot francia rithmusaira, amely ostromolva tör fel az égbe, a bosszuálló erős Jehovához kiáltva! Mikor négyezer férfi hangoztatja egy szívvel és szájjal: Tebened biztunk eleitől fogva!« Mintha azt éreztetné Jókai, hogy a katolikus vallás a miszteriumot áhító női szív vallása, a kálvinista pedig: az éggel-földdel viadalmas, erős férfi léleké.

A *debreczeni kastély* című novellájának tárgyát Debreczen XVII. századbéli történetéből veszi. A város határán állott titokzatos kastély-rom sorsának a magyarzására kerekíti a következő históriát.¹ Igyártó Mihály debreczeni polgár fegyverestől megszökött a táborból; ezért a törvény földig romboltatja le nagycsapó-utczai házát. Igyártónak Ilonka leányába szerelmes az ítélőbíró: Keresztszegi. A leány apjával együtt bujdosásba megy. Fordul az idő: I. Rákóczi György Igyártót teszi Debreczen bírói székébe, Keresztszegit pedig számkiűzik. Tehát a sorsuk éppen megcserélődött. Igyártó Ilonka hű marad magához: most is a számkiűzöttel, vagyis ezúttal szerelmesével tart. A rettenetes kastélyban ütnék tanyát. Keresztszegi titkon csapatot toborz és fölesketi őket a német, a török ellen. Igyártó mostoha fia, Vincze, az összeesküdtek között van. Igyártó nyomára jut a pártütésnek, szétrobbantja a Keresztszegi embereit, leányát pedig hazaviszi. Keresztszegi megrendül: oda a szabadság, oda a lány! De a jó szerencse kezére játszik; Vincze veszedelembé kerül, ő kimentí és hazaviszi apjának. Igyártó uram meglágyul: fia kiszabadítójának odaadja leányát — örökös rabságra, azaz házasságra. Így — mint Puk mondaná — zsák a foltját megleli, Jancsi Pannát megnyeri, kiki a maga párjával! A hirhedt kastélyt pedig a török égeti fel.

Az egész történeten nagyon érzik a körmönfonottság. Elbeszélése is fakó, földönjáró. De alapigazságul igen érdekes gondolatot olvashatunk ki belőle: a magyar nem bír titkolózni, sőtétben ólálkodó összeesküvést nem tud kovácsolni, legalább is sikerre nem bírja juttatni. Példa rá egész történelmünk. Bánk királyi palotában gyilkol, Zsigmondot ország szemeláttára fogják el hívei. *Egy* nagy összeesküvésről tudunk: Wesselényiékéről; ezt is vérbefojtották, minekelőtte megszületett volna. — Ezen a történeti igazságon kívül még egy pár humoros alakja hirdeti itt Jókainak Jókai-voltát. Ott van törvénytülő Guthi József uram, rettenetes bajuszú, farkas-tekintetű, brammarbas-termetű, de galambszívű debreczeni polgár.

¹ Ez a kastély csakugyan megvolt Debreczen határán. Jókai megemlékezik róla az *Eppur si muove* első fejezetében is.

Máig sem vezett ki fajtája. Ott van Aranyos Márton uram, a nem ritka bárgyú czivis jó példája, a ki minden alkalommal hiven leszúrja 12 pengő büntetését kivágott ruhában istenelleneskedő leányaért és feleségéért. Fizet, mert gazdag. Igen furcsa alak a Szulali nevű bojtár is, a ki mindenkinek el akarja árulni az özszeesküvéket, de senki sem hisz neki; őrülnék gondolják, agyongyógyítják; másutt deresre húzzák és kilökök a kapun. Az ilyen figurák valószerű rajzolásában nagy mester Jókai.

*A mennyei parittyakövek*¹ története Dobozy István bírósága idején esik meg. Kuczuk basa sarczolja Debreczent, Dobozy sarkat vet, a basa körülveszi a várost. A bíró az asszonynepet kiszekereztetni Tokaj alá s kész felgyújtani táborszállását. Kuczuk basa kénytelen visszahőkölni Váradra, mert Debreczen jó fejőstehene a sztambuli portának, el nem törülheti a föld színéről. Hanem titkon csapatot küld Badrul bég vezérlete alatt a hadházi erdőbe, hogy Debreczennek Tokajba szekereztetett gyönyörű szép leányzóit, patyolat asszonyait fogja el visszatértökben és hajtsa Váradra. Ötszáz szekér, megrakodva az Alföld legszebb rózsáival, csakugyan jön Tokaj felől. Van dal, tréfa, jókedv. A határtalan pusztán a lenge délibáb űzi tündérajátékait. S egyszerre — Badrul bég óriási fantomképét fölveti a délibáb az égre; a védetlen asszonynépség észreveszi. Isten elárulta az ellent. Nosza, oldalt kanyarodni! Badrul látja, hogy a szekértábor félrevág; árulást gyanít s hajrá! nekivág csapatával a fergeteges pusztának. Iszonyatos égiháború szakad rájuk. Jégparittyaköveket parittyáz le az Úr a pogányok fejére s tönkreveri mindnyájokat lovastúl. Badrul, hogy igazolhassa magát, megtölti vasládait a mennyei parittyakövekkel. Viszi Váradra. De a jég elolvad hazáig, Badrul felsül, Kuczuk basa fel is akasztja. A debreczeni hölgyek pedig sértetlenül térnek meg kedveseik karjába. — »Ilyen történet vagyon megírva nemes Debreczen városának tanácsi jegyzőkönyvében« — mondja Jókai, útalva forrására.

Jellemek rajzáról nem lehet szó ebben a kis novellában. Hanem van egy leírása, mely a pusztai viharok őrző egész népmesei módra valló megszemélyesítését: »A rónán keresztül, éppen az üldözők és üldözöttek között, ott nyargal végig a vihar menyasszonya, a szilaj forgószél, ez a karcsú tündér, a ki dőlcegen tánczol végig a sima rónán; üstökös feje a felhők között, mintha szétzilált haja repkedne ott, lábai mint az orsó pördülnek a porban; hajlik jobbra, hajlik balra, karcsú derekát hajtogatva, s daczos fejét emeli mindig magasabbra; háztetők, kazalok, kifacsart élőfák csak úgy tánczolnak köntösének szilaj forgásától, felviszi őket az égig s onnan visszaszórja bősziült szeszélyében. Utána jó morogva, dübörgve a haragos vőlegény, a villámló zivatar, ki kergeti daczos menyasszonyát; tűzorbács a kezében, azzal veri majd, ha megkapja. Ah a tündérek szerelme szörnyű!«

¹ Finnül is megjelent 1872-ben: »Taivaan linko-kivet.«

Hasonló művészettel írja le a délibáb csalóka játékeit.

Ugyancsak a Dobozy István bírósága idejéből való *A struczczmadár* históriája. Struczczot mutogató török csődíti a népet Debreczen piacán. A struczczmadárhoz egy szerezsen van lánczolva, a ki nem más, mint a híres Ghaznior, kit lázadásáért azzal büntetett a padisah, hogy világcsufjára kedves struczczmadarához lánczolva járja be a kerek földet; s míg a madár él: neki se lehessen lánczaitól megválnia. Dobozy bíró megtudja ezt a titkot; megsajnálja szegény számkiűzött Ghazniort s még az éjjel meg-
 eteti a struczczmadarat, hogy gazdája megszabadulhasson. De Ghaznior nem örül szabadságának, hanem siratja kedves madarát. — Jókai ezt a történetet a város jegyzőkönyvének ebből a két sorából írta: »A törökök struczczmadarat hozának városunkba, mutogatás végett, mely ugyanitt meg is hala«. ¹

Pazar bőséggel ontja jókedvét a híres debreczeni kofaaszonyokra, ezekre a tenyeres-talpas delnökre, kiknek testi terjedelme élő tanúbizonyosága annak, hogy Debreczenben leghamarább eltörölték a bőjtöt. Egész természetrajzukat adja Jókai Koppánné ifiasszonyban. Ez a »delnő« minden lében fakanál; mindenkinek igazságot szolgáltat, ha kell, ha nem kell. Hangja túlsatorálja háromszáz élestorkú deák lármáját. Áll vala áruló asztalán, pattogatott tengeri, sulyom, tökmag és sült tök között, mint egy hústorony. Csillogtatja tudományát, törökül beszél az ügyes tánczot lejtő struczczmadárhoz. Kenyeret akar neki adni, sajtot akar neki adni. Feltűzi huszonöt polturás, rézcsillagos török bicskájára és odakinálja a hosszúnyakú kétlábú tollasnak: »Nesze madár pejnir.«
 A madár aztán bicskástól együtt lenyeli a sajtot; Koppánné meg-
 rőkönnyödvé beleesik saját tojásos kosarába. Háromszáz kujon deák neveti füligszaladt szájjal. Igen eleven képe az egész Debreczeniaczi életének; máig sem sokat változott.

Megemlíti itt Jókai a debreczenieknek azt a magokhitt szokását, hogy kegyetlen nagyokat tudnak nevetni a magyar nyelvet tördelő idegenen. »Milyen furcsa az, a ki más nyelven beszél, mint magyarul!« Tulajdonképpen Debreczen egykori színmagyarságát dicséri az egész. — Jókai beszéli valahol (*A Hortobágyban*), hogy az egyszeri debreczeni esperes ² összevissza két német szót tudott: *Pferd* és *Mensch*; a melyik deák ezt tudta, egész komolyan eresz-tette át a vizsgán: »Hiszen ez a gyerek tud németül!« — Debreczen ma is híres németül nem tudásáról.

1902-ben jelenik meg az ősz költőnek *Egetvivő asszonyszív* című regénye, a melyben összehalmozza mindazt, a mit Debreczenről és népéről ötven esztendő alatt összegyűjtögetett s felében-

¹ Jókai nem éppen szószerint idéz. A városi jkönyv 1673. deczembér 9-ről jegyzi fel: »Struczczmadarat hozván az törökök városunkban látásnak okáért, ugyanitt városunkban megholt«.

² Balogh Péter volt, a híres pátens-harcz vezetője.

harmadában már fel is dolgoztatott. — A debreczeni Baranyicsalád dokumentumaiból meríti meséjét.¹ Baranyi Miklós kapitány feleségül veszi az utolsó debreczeni görögnek kálvinista hitre tért leányát: Ungvári Katalint. Csendben kelnek össze, mert a felzajdult rokonság meg akarja őket szegényíteni. Katalin követi férjét a táborba is. Az ura kártyázik, iszik; Bessenyei óbester pedig a szép menyecskének csapja a szelet. Azután Debreczenbe szállanak, mert az öreg Ungvári salva guardiát nyert; ott nem bánthatja őket senki. Míg a katonáskodó férj odacsatangol: a menyecskét hírbe hozzák egy festővel (az álnéven bújdogoló Mányoky Ádám-mal); sőt egy éjjel, aljas cselvetéssel, ott kapják a festőt Katalin házában. Elfogják mindkettejüket s a rettenetes erkölcsű Debreczen fővételre ítéli, mint szerelemben vétkezőket. A festő megszökik. Baranyi Miklós el akar válni meggyalázójától, de a református püspök nem választja el, ezért a kapitány dühében pápistává lesz. E közben az ártatlan asszony fiat szül a tömlőczből, kegyelemből szabadon bocsátják, de őrizet alatt áll, míg ügye el nem dől. Baranyi Miklós megtagadja fiát és császárpártra szegődik. A katolikus egyház elvlasztja feleségétől, s a fiút, Miklóst, törvénytelennek nyilvánítja. Miklós úr másodszor házasodik: elveszi Sándor Zsuzsánát. Tőle születik másik fia: György. Most páratlan helyzet támad: Baranyi Miklósnak a református egyház szerint két élő felesége, két törvényes fia van; a katolikus egyház szerint: egy felesége és egy törvényes fia. Amúgy a legkárhuzatosabb bűnben (bigamia) vergődő, emígy a legbecsületesebb ember. A kétélűségnek ezen az Alsirath-hídján áll szegény első felesége is. Egyszer találkoznak az ősi kertben, a melyhez a nő még just formál; Baranyi lebestiázza Ungvári Katalint, a szerencsétlen asszony pedig megátkozza. — Veszendő ügyének Gyarmathy Mihály professzor fogja pártját, Szent József-házasságra lép a világból kivetett nővel. De Ungvári Katalin nem nyughatik: vissza akarja szerezni fiának a törvényes apát. S mit csinál? Kálvinista létére a római pápához viszi panaszát; a pápa a kalocsai szentszékre bizza ügyének eldöntését. A kalocsai szentszék előtt megnyeri igazságát, mert férjének ifjúkori festett képéről rögtön ráismernek a bírák a nagygyá nőtt fiúra. Gyarmathy uram pedig a Mányoky Ádám vallomását mutatja be, a melyben hit alatt bizonyítja, hogy semmi bűne nem volt Baranyinéval. Az eget megvívott asszonyszív nem bírja ki a nagy örömet: meghasad. Férje, Baranyi Miklós, a ki harmadszor egy buja nővel kárhozott, megtört és megbékélt: harmadnap utána hal.²

El lehet mondani, hogy a kálvinista szívósságnak apotheosisa ez a regény. Ha nem a véletlen játszaná benne a döntő szerepet:

¹ Ezeket a forrásműveket B. Széll Farkas, a *Bankó leányának* felfedezője, ajánlotta fel Jókainak.

² Az ifjabb Baranyi Miklós egyik leánya, Erzsébet, a nagy Sinay Miklósnak lett felesége.

a szív hitének volna a tragédiája. Kálvinizmus és katolicizmus: csaknem úgy áll itt szemben egymással, mint a regény hősnője és hőse. A nő diadalmaskodik törhetlen hite zászlajával; a lelkét és urát cserélgető férfi elbukik. »Rettenetes fölséges vallás a kálvinista vallás, a kiben nem túretik meg, hogy szabad ember mást imádjon, mint az egyetlen örök Istent, mennynek és földnek teremtőjét, kit szem meg nem láthat soha, de a lélek maga előtt lásson mindig! A ki ellen ha ki vétett, bűnhődjék meg érte: ne járjanak közbe irgalomért anyától született szentek. Aczélszív kell ahhoz. A kinek a szive lágy, porrá lesz ebben.« — Ez a rettenetes vallás az erkölcsi puritánságnak vérrel írja meg kemény törvényeit. A szerelemben vétkezőknek nincs irgalom! »A kik ezen bűnben találatnak, azoknak mindkét nemen levőknek a piacon hóhér által fejük levágassék.« És bizony nem csak papirosra volt ez írva. A szerelmi vétkekkel vádolásnak külön debreczeni neve van ezidőben: *zavagy*; ha a zavagy nem igaz: a vádló nyelve többől kivágatják. Később szelidítik ezt a törvényt így: a hóhér lakatot csatol a rágalmozó kihűzt nyelvére s úgy vezeti végig az utcán a nép szemeláttára. A keleti népeknél divik a szerelmi botlásnak és rágalmozásnak ez a kegyetlen büntetése. Bizonyítvány keleti voltunkról.

Ez az erkölcsi puritánság magával hozza a nevelés spártaiságát. Jókai egész megindulással teszi le koszorúját itt is a kálvinisták előtt. A legnagyobb egyéni önállóság párosult ebben a nevelésben a legszigorúbb fegyelemmel. Keresve sincs jobb példa erre a debreczeniek református kollégiumánál. Itt nincs különbség úrfi és szegény gyermek közt, mindenkit úgy neveltek, mintha alacsony sorsban élne. Volt egy kitűnő intézménye: a legáczióba és a szupplikációba járás. A mendikáns vitte vászonkufferét a humanissime után. Eljártak gyalog Szlavóniáig, a hol hét kálvinista községben kellett fenntartani a hűséget és nemzetiséget. Papnál, rektornál megháltak. A mendikánsnak karácsonya volt, ha másfél kovászos ugorkát elkölthetett. »Lehet csúfolódni a szegény kálvinistákra; de azt el kell ismerni, hogy súlyos korszakokon keresztül az ő patriarchalis didaktikai rendszerük tartotta fenn és terjesztette nagy Magyarországon a magyar nemzetiséget, a szabadság érzetét és a közművelődést.«

A debreczeni deákról itt mondja Jókai: »A legjobb katona, ha belemelegszik!« (A *Csataképek*ben is dicsőíti a diáktüzéreket.) A Rákóczi-háborúk idején huszonhét becsületes czéhvel karöltve áll ki a Pallas zöld tábora kisebb hazája védelmére. Zeng az egy csapatban masirozó deákok karéneke: »Múzsza, Múzsza, Múzsanyáj! Indulj patakoknak árnyas ligeteiben!« Híres dal lehetett ez is; sokszor emlegeti Jókai. Zászlajok is volt a debreczeni deákoknak: *zöldszinű*. Öltözetük: hosszú, bokáig érő tóga, fekete szatinglóból, derékban széles selyemövvvel átszorítva, a mell közepén hosszú ránczos fehér tászli, a tóga fölött világoszöld abaposztó-palást,

sárga zsinórral átkötve; fejükön singes rókamál-süveg, zöld csákovával.¹ Ez az öltözet is érdekes; egyaránt mutatja az ecclesia militans harcosát és a Rákóczi-kor kurucz katonáját.

Lelkébe lát Jókai Debreczennek, nem hiába szerette. Egyik személyével mondatja ezeket a jellemző szavakat: »Nem a czifra lakhelyekben van a nép ereje, hanem a tápláló földben. Mentül több földet szerzünk a mi városunknak, annál nagyobb a mi tehetségünk.« Rajta is volt Debreczen, hogy az elpusztult nemesek birtokait potom áron megkaparítsa. Azért ma is legkiterjedtebb határa. Kereskedő nép lakta, alapította; nem is kardforgatásban telt igaz kedve. Hiszen szégyenül szokták emlegetni, hogy a Rákóczi-szabadságharcból is megváltotta magát Debreczen városa 25 ezer forinttal aranyban, ezüstben. Jókai mentegeti: »A nemzeti fejlődelmek mindenkor át voltak hatva annak a tudatától, hogy Debreczen fenntartása mily fontos a nemzeti kulturára nézve: fiatalságát háborúba nem vitték.« (O. M. M. VII. 290.) De a türelmes Debreczen a töröknek is fizette rogyásig a sarczot béke fejében; csak akkor nyúlt kardhoz, ha már több volt kettőnél.

Debreczenben még akkor a koldus is független úr volt. Minden pénteki napon végigjárta a maga részét, a pitarajtóban elrebegette: »a mivel az Úrsten megáldotta kigyelmeteket...« Rongyos szűrén tenyéryni réztábla fityegett, rajta D. V. (Debreczen Városa), a szabadalmazott városi koldusok jelvénye.

Ezt a regényt megjelenésekor nagyon dicsérte a kritika, hogy benne feltámadt a régi Jókai, színes, fordulatos nyelvével, tősgyökeres magyar humorával. Nem akarunk semmit lerontani a holt költő dicsőségéből, de bizvást elmondhatjuk, hogy azok a szép puszta leírások ott a regény elején: már régebbi ismerőseink. Az ősz író megismételte önmagát. De akkor sem mást, hanem önmagát.

A *legvitézebb huszárban* a híres Simonyi József óbester kalandos életét meséli el a nép számára. Debreczennek annyi köze van a délczeg huszárhoz, hogy itt járta iskoláit, »a hol kanállal mérik az ifjúságba a tudományokat«. Simonyi pápista deák volt, Debreczen pedig a kálvinista Jeruzsálem. Viv is erős hitfelekezeti csatákat a kálvinista deákokkal. Jókai szerint Péterfián lakott; míg onnan a piaristákig eljutott, sokszor kellett kálomista ellenféllel találkoznia, a kik aztán megkerítették. Simonyi fortélylyal megverte őket. Ezek voltak legelső tanulmányai a hadviselésben. Emlékét ma is őrzi a gyönyörű szép Simonyi-út.

¹ Ilyennek festi az 1780-es évek debreczeni deákjainak öltözetét *Csokónai V. József* is, a Mihály apja, fennmaradt naplójában. (Konecz Ákos tulajdona.) Jókai valószínűleg ezek után a színezett rajzok után írja le egész hiven a tógátusok öltözetét.

III.

Debreczennek igazi képét a czivisek társadalmából vett novelláiban mutatja meg Jókai. Itt nem igen kell mult századok történeti mozaikját rakosgatnia össze, nem igen kell tanúvallomásokat czitálgatnia; a milyennek 1849 óta ismeri Debreczent, olyannak rajzolja. Teremtő képzelete pedig nagy könnyűséggel, művészi áltatással pótolja ki a hiányokat.

Egyik legkedvesebb debreczeni krónikája: *Hogyan lett Dúl Mihály uramból Rácز János?* 1668-ban esik meg az eset, Balyik András főbirósága alatt. Tatárok közelegnek Debreczen felé. A váradi basa, hogy a »jó fejőstehenet« megtartsa urának, magának: csauszokat küld védelmére. Egy ilyen csauszt éppen Csapó-utczán lakó Dúl Mihály uramra osztanak. Míg Dúl Mihály odakint szüretel a külsőségen: az ebentermett csausz megkönyékezi feleségét. A szép Klára asszony védekezik a támadás ellen, míg ura be nem toppan s egy debreczeni csapással hókon nem vágja a törököt úgy, hogy többet se szól. Megijed Dúl Mihály s feljeleni magát Balyik András bíró uramnál. A bíró okos ember, csel eszel ki: Egy éppen soron levő Rácз János nevű latorral fölveteti a Dúl Mihály nevet, kegyelemképpen, mert így könnyebb halállal halhat meg. Rácз Jánost kivégzik Dúl Mihály helyett, a váradi basa engesztelésére. Dúl Mihályra pedig rámarad Rácз János felesége: Dorka, mert a csel ezt kívánja. Igen, de megvan igazi hitvese: Klára asszony is. Mi lesz most? Dúl uram, most már Rácз János, elválík Dorkától hűtlenség örvivel; esztendőre rá eljegyzí »özveg्य« Dúl Mihálynét, saját feleségét és lesz belőlük Rácз János meg Rácз Jánosné — mindhalálig.

Dúl Mihály nevű ember esetéről van szó a debreczeni városi tanács jegyzőkönyvében. 1668 december 24-ről ez van följegyezve: »Dúl Mihály, az Ujlakiak Tolvaj kiáltására, harangoknak félreverésére Csatárból¹ szüreti alkalmatossággal lovára felülvén s közönségesen egy törököt megölvén, az várasra kimondhatatlan busulást s rettenetes sarczot hozván, teczet az városnak, hogy nagyobb jövendőbeli kár belőle ne következék, mind az Város népe czendesedjék, s az idegen nemzetnek is fortélyá szűnjék: az háza elvétetessék.« Rácз János, meg az egész névcsere a Jókai találmánya.

Az egész történet, a hogy Jókai kikerekíti, szelid, de igen eleven gúnnyal példázza a debreczeni ember agyafurtságát. Az igazi debreczeni ügyetlennek látszik, teszi is magát, mintha vizet sem tudna zavarni; s mikor arra kerül a sor: kiforgatja igazából a legtizenhárompróbásabb idegent is. Valami kereskedői csalfa szel-

¹ Csatár község Debreczen alján terült el azidőben; jó szőlőtelepe volt a debreczenieknek.

tem öröklődik vérszerint a benszülöttek közt. Nem hiába becsülik mindenekfelett a pénzt: értenek is a gőzüléséhez. Jókai igen jellemző példát hoz fel itt: a debreczeni tanács megkegyelmez egy háromszoros halálra ítélt gonosznak, mert rejtett kincset fedezett föl, a melynek egyharmada a városé, egyharmada az eklézsiáé, egyharmada a váradi basáé.

Hú és érdekes képét adja itt is a XVII. századbeli Debreczennek. Úgy áll Debreczen ekkortájt az alföldi kenyértermő puszták közepén, mint egy kis önálló status, a mely maga magának parancsol s a melynek azonfölül mindenki parancsol, a ki csak közölből éri. »Nagyváradról a török pasa izengetett rá, Szatmárból, Székelyhidáról a labancz vezérek ijesztgették; hol a kurucz látogatta meg, hol a tatár, hol a palatinális hadak; onnan Erdélyből is parancsoltak vele, s a fejedelmek alattvalóiknak tartották őket, küldtek is a városnak hol egy énekeskönyvet, hol egy aranyos gombot a torony tetejére.« Ennyi baj közt okosan megállani — igazán valami volt. Azt tette Debreczen, hogy valamennyinek hizelgett, fizetett s ha tehette: megcsalta a háta megett. Úgy hogy bizvást elmondhatni: Debreczent nem kőfalak és sánczok védték, hanem előjáróinak bölcsége. A közönséges latrokat üldözte; az ellenség pártfogása alatt állókat nem bántotta; a legnagyobb haramiákat (váradi basát stb.) pedig kincsekkel engesztelte. Csak néha szalaszt ki az érdemes tanácsjegyző ilyen mondásokat a tollából, mikor a lefizetett sarcozt feljegyzi: »Confundálja őket az Ur Isten!« Ez olyan őszinte vallomás a hivatalos szárazság közt, mint a codexet író szegény apácának lap aljára írt felsóhajtása: »Igön fáj az fejem.«

»Hanem aztán a város határain belől olyan úr volt a főbiró, mint egy római consul a maga idejében, s az érdemes belső tanács, miként hajdan a patres conscripti. Nem is átalották birodalmukat köztársaságnak (respublica) nevezni és a »haza« azt jelentette náluk, hogy »Debreczen«. Józan rend és istenes erkölcs uralkodott a falak közt. A tudományt szerették; jeles tanulókat a város költségén küldtek ki németországi akadémiákra; az asszonyok virtusaira ügyeltek; még abba is beleszólt az érdemes tanács, hogy mikor idegen hadak járnak a városon, az asszonyszemélyek mennyire kapcsolják össze ruháikat. A ki pedig a jó erkölcs ellen vétett, az olyan némbert nemcsak a tiszteletes urak excommunicálták, hanem a tanács első ízben megseprőzteté »scythiai módon«, másodízben tollkoszorúval fedezve kikorbácsoltatá a városból, harmadízben máglyán égetteté meg. Csak így maradhatott meg Debreczen Debreczennek. »Ne is csodálja senki, ha a debreczeni népszellem máig is gyökerestül különbözik más városokétól; mert erre őket századok tanították.«

Semmi sem kerüli el Jókai figyelmét. Tudja azt is, hogy alig van Magyarországnak annyiszor leégett városa, mint Debreczen. Nem hiába ragyog ott a címerében a maga poraiból feltamadó,

tűzlángokban megújuló főnixmadár: de százszor meg százszor kellett kikelnie hamukoporsójából. A krónika *mordályégetők* néven jegyzett fel egy gyűjtogatóbandát Erdélyben; szervezett társaság lehetett, mert tagjainak nagy összeg pénzt fizetett. Ezek a mordályégetők országszerte röpitgették a vörös kakast nádas- vagy szalmástetejű házakból álló városainkra. A törvényszék keze sokszor elérte őket; büntetésök tűzhalál volt. 1656-ból föl van jegyezve Debreczen város évlapjain¹ három nő és egy férfi vallomása, a kiket a tűz démona megszállt s a várost felgyújtották. Jókai *A gyűjtogató* című novellájában dolgozta fel ezt az adatot. Apáthi Annát magabevallása alapján elítélik; tüzes fogókkal az utcák szegletein megfogdossák, megégetik, hamvait a szeleknek adják át. Apáthi Anna még a máglyán is éneklí a bűnbánó zsoldárt:

Uram! bűneink soksága,
Undoksága
Érdemli haragodat,
Méltók vagyunk, hogy ellenünk
Szent Istenünk
Felemeld ostorodat.

Egy hónap múlva Bereczk Márton nevű gyűjtogatót fognak el, a ki vallja, hogy Apáthi Annát ártatlanul égették meg. Ő szerette azt a leányt, de pénzre éhes apja nem akarta hozzáadni, szegényhez; 2000 aranyra tartotta leányát. Márton mordályégetőnek áll 2000 aranyért s felgyújtja Debreczent. A zürzavarban elmenekül; Anna pedig magára veszi bűne terhét és meghal ártatlanul. Bereczk Márton megvallja minden gonoszságát; neki is fejét veszik, megégetik.

Ugyancsak Debreczennek ebből a gyűjtogató korszakából való a *Két mennyegző* című elbeszélés tárgya. Két debreczeni polgárcsaládnak, az egymással kutya-macska barátságban élő Gubádiaknak és Csukásiaknak furcsa históriája. A két családfő, Gubádi Márton és Csukási Orbán a legdebreczenibb kegyetlenséggel öldököli egymás jóhírnevét, pedig a gyermekeik titokban szerelmesek. A debreczeni Romeo Gubádi Pista, Juliája Csukási Évi. Most jön a bonyodalom. A tanács 2000 forint bírságot (Jókai szereti a 2000-et!) mér a jövőben arra, a ki rendelete ellenére czivakodni mer Nagypéterfián. A két magyar az ítélethozás után nem káromolja egymást nyílt utca során, hanem a legédesebb nyájaskodással csipkedi másikat vérig, hogy felingerelje és megfizettesse vele a bánatpénzt. Gubádi, trucczból, megkéri István fia

¹ 1656 április 15-ről: Dobos Kata, Berecz Márton, Apáthi Anna és Czukor Dorka gyűjtogatók elitélése. Apáthi Annáról deliberatum est, hogy szörnyen megfogdossassék; Bereczről pedig: hogy nyárson süttessék meg.

számára »Évi leányzó« kezét, úgy okoskodván, hogy erre megüti a guta Csukási uramat. Csukási pokoli tervet főz: van a juhászának egy kikapós lánya: Tarka Évi, a ki a nagyerdőn éli világát egy sor katonasággal; ez is »Évi leányzó«, mint a hogy Gubádi kérte az ő becsületes leányát. Annyit mond az elámult Gubádinak, hogy hajlandó a mennyegzőre. És felbérelí Tarka Viczát, elhitetve vele, hogy érte jönnek Gubádiék leánynézőbe. A kéretéskor csakugyan Tarka Vicza áll ki menyasszonynak. Iszonyú ribillió kerekedik. Tarka Vicza, a ki komolyan vette a dolgot, megcsalásában országgá kiáltja a két család hírnevét, míg az utczakapitányok be nem viszik a városházára. Megseprűzik erkölcstelen voltáért és kitoloncolják Debreczenből. Gubádi Pistának sincs galambepéje: dühében kardot ránt Csukási Pongráczra (az Orbán testvére) és lenyisszantja fejét. A riadalomban elmenekül Pista; a fejére díjat tűznek. — Ettől kezdve minden éjjel tűz üt ki Debreczenben. Nem bírnak a gyújtogató nyomára jönni, de általános a hit, hogy Gubádi Pista az. Pedig szegény Pista, a gyilkosság óta, a Csukási uram padlásán kornyadozik, a tyúkok társaságában; ott találkozik esténként, hajnalonként tyúkjait etető Évikéjével, az igazival. Egy viharos éjjel Évit várva, Tarka Viczát kapja ott a sötétben, a mint taplót akar dugni az ereszbe. Ez hát a gyújtogató! Lármát csap, Tarka Viczát elfogják a villás őrök. Elítélik tűzhálálra. Pistának ezért a hőstettéért minden bűnei megbocsátatnak. A két ellenséges család is kibékül. Gubádi Pista éppen aznap esküszik meg Évikéjével, a melyen Tarka Viczát megégetik.

Egy wallon kapitány, a ki sokat tánczolhatott Viczával, minden áron meg akarja menteni a kis ördögöt; lovasaival szándékozik elragadni. De a furfangos debreczeni tanács így fog ki rajta. Gubádi Pistát meg Évikét öltözteti rabruhába, hóhérnak magát Pistát s úgy kísérik a fegyveres násznagyok templomba, végső imára — azaz esküvőre; Tarka Viczát pedig menyasszonyi ruhában, lakodalmos szekéren viszi a hóhér (a vőlegénye) a násznépnek öltözött törvény embereivel ki, a tanyaföldre, esküvőre — azaz megégetésre. Így a wallon kapitány nem menthette meg szeretőjét.

Ennyiből is érezhető, hogy a mese elég bonyolult és érdekfeszítő a cselekvény továbbfejlése. Ez magyarázza meg, hogy Csepreghy Ferencz feldolgozta színdarabnak.

A nagyerdőn való tánczolásról szól itt Jókai. A mai Levelesben¹ tánczó fiatalság nem is hinné, hajdanában milyen kemény mértékkel mérték az ő bűneit. Akkoriban is, hogy egy ezred wallon lovascsapat tanyázott a nagyerdőn,² a debreczeni eleven

¹ A *Leveles*: csárda a debreczeni nagyerdőn; ennek a leveles színjében szokott vasárnap délutánonként tánczolni a fiatalság.

² Széchenyi István is ott táborozott Debreczenben tartózkodásakor.

menyecskék, leányzók ki-ki járogattak hozzájuk pár fordulóra. Ez ellen az istentelenség ellen nemcsak prédikátor uraimék dörögtek a templomban, hanem a városi tanács is ilyen törvényt hozott: »Minden a városhoz tartozó asszony- és leányszemélynek szigorúan megtiltatik a nagyerdőre, avagy Szöllősre, vagy a vásárra kijárni dísztelen, szokatlan metszésű ruhában, ott az idegenekkel mulatásba elegyedni, velők együtt virginálni, énekelni, ugrándozni, dorbézolni. A kik ez ellen vétének: első esetben ekléziát követnek, másodízben pedig nyilvánosan megseprűztetnek s a városból kicsapatnak.«

Az 1849 augusztus 2-iki debreczeni csatát is beleszővi Jókai egy elbeszélésébe, a melynek az a címe: *Mégsem lesz belőle tekintetes asszony*. Daczosné fia, Lajos, ügyvédőnek készül, de honvédő lesz belőle. Otthagyja a Kondor uram szép lányát, Sárikát, a kit neki szántak az öregek. Mint tüzérhadnagy hősiesen löveti Debreczen határán az oroszot. De Nagy Sándor serege elvesztí a csatát s mindenki menekül. A zúrvarban Lajosnak leszakad melléről vitézségi érme; nem akarja ott hagyni, keresi a porban, mikor rá szemközt egész ezred lovasság dübörög. Az utolsó pillanatban megleli az érmet, lóra kap; de az ellenség egy tisztje nyomában. Lajos kilövi alóla a lovat s megmenekül. A Kondorék házába sodródik be; henteslegénynek öltöztetik, hogy rá ne ismerjenek. A diadalmas ellenség előzöni a várost. Hozzájok éppen az a tiszt vetődik be, a ki alól kilötte a lovat. A tiszt ráismer a hallgatag henteslegényben a vakmerő honvédtüzérre. Beszélgetés közben, szántsándékkal, ócsárolja, legyalázza a magyart. Lajos nem bírja tovább állani, fellobban, mint a puskapor. Elárulja magát. Akkor a tiszt kezét nyújt neki: »Lengyel vagyok.« Ez mindent megmagyaráz. — Lajos aztán csak megmarad hentesnek; elveszi Sárikát, a kiből mégsem lesz tekintetes asszony, bár az urának megvolt már ügyvédi levele is.

Kedves humor, egészséges debreczeni szólások, eleven megfigyelés teszik becsessé ezt a kis munkát. Talán ez a legdebreczenibb nyelvű Jókainak minden műve közt. Egész himnuszt zeng benne a debreczeni kolbász dicsőítésére. Jó alak Kondor uram, igazi konzervatív civis; nem sok haja hullt ki a tudományokért. Daczosné örökösen ócsárolja, hogy a fiát, hentesmester létére, kollégiumban taníttatja. Mi a gutának az a nagy tudomány székiálló legénynek? Mindig kárpálódik, hogy egyetlen magzata is leánynak született, nem fiúnak. Akkor nő meg előtte a Lajos gyerek, mikor honvédnek áll. Ez tetszik az öregnek. Bezzeg, megfordúl a koczka: Daczosné asszony, a ki eddig olyan keményen védte fiát, most egyszerre meglágyul, mint a tavaszi hó; mégsem szerette hát az a gyerek, hiszen íme: itt tudta hagyni! Most meg Kondor uram fogja pártját a fiúnak; s hogy vigasztalja a szegény anyát, odadja hozzá Sárikát, hadd legyen kívül bibelődnie. Nagyon szép, nagyon finom vonás. Sáríka szerelmét, szeretetét annyival

jellemzi az író, hogy a katonának keserű leveleit átfordítva, megédesítve olvassa fel az édes anyának.

A debreczeni csata lefolyását részletesen és elég híven írja meg Jókai. Csak abban téved, hogy a 40.000 főnyi orosz hadat 15.000-re teszi. Azt az epizódot is fölemlíti, mikor fiatal (deák) tüzérek ágyúval tőben lövik el egy orosz tiszt mindkét lábát, a mai Nagy Sándor-halomnál.

Érdekes, hogy ezt az elbeszélést is feldolgozta valaki színműnek. Azért az egy izgalmas jelenetéért, mikor a lengyel tiszt gyalázza a magyart egy talpig hős előtt.

OLÁH GÁBOR.

